

Turkish Journal of Diaspora Studies

ISSN: 2717-7408 (Print and Online)
Journal homepage: tjds.org.tr

İş Gücü Anlaşmasının Altmışınca Yılında Aidiyet ve Ötekileştirilme Arasında Almanyalı Türkler

Ahmet Aslan

To cite this article: Ahmet Aslan (2021) İş Gücü Anlaşmasının Altmışınca Yılında Aidiyet ve Ötekileştirilme Arasında Almanyalı Türkler, Turkish Journal of Diaspora Studies, 1(2), 96-120, DOI: 10.52241/TJDS.2021.0026

To link to this article: <https://doi.org/10.52241/TJDS.2021.0026>

© 2021 Ahmet Aslan. Published with license by Migration Research Foundation

Published online: 30 September 2021

Submit your article to this journal [↗](http://tjds.org.tr)

Full Terms & Conditions of access and use can be found at
tjds.org.tr

İş Gücü Anlaşmasının Altmışınca Yılında Aidiyet ve Ötekileştirilme Arasında Almanyalı Türkler

Ahmet Aslan

Sosyoloji Bölümü, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Türkiye

Özet

Uluslararası alanda varlık göstermeye çalışan Türkiye kaynaklı göç kökenli topluluk; genellikle entegrasyon ve kimlik kavramları etrafında tartışılan çeşitli ikilemler yaşamaktadır. Bu çalışmanın amacı Türkiye kökenli Almanyalı Türklerin aidiyet hissetme ve ötekileştirilme arasında yaşadıkları ikilemleri tespit etmektir. Alman anayasası ve hukuk mevzuatı azınlıkların haklarını genel olarak korur görünürken Almanya kamuoyunun önemli bir kısmı özellikle Müslüman azınlığa yönelik olumsuz tutumlara sahiptir. Bu çalışmada Türkiye kökenlilerin aidiyetleri, Türkiye ve Uyum Araştırmaları Merkezi Vakfı'nın Kuzey Ren-Vestfalya eyaletindeki Türk kökenli göçmenlere yönelik araştırmasının verilerinden yararlanılarak incelenmektedir. Bu çalışmada NRW postmigrantisch- Kuzey Ren-Vestfalya Nüfusunun Almanya'daki Müslümanlara Yönelik Tutumları başlıklı araştırmanın verileri Axel Honneth'in tanı(n)ma teorisi ve Honneth ile Ferdinand Sutterlüty'nin normatif paradoks modelinden yararlanılarak yorumlanmaktadır. Çalışmada; Türkiye kökenli Almanyalı Müslümanların tarihinde yaşanan ikilemlerin sürdüğü, çoğunluk toplumunun önemli bir kısmının Müslümanları dışlayıcı bir tutuma sahip oldukları ve bu durumun genel demokratik ilkelere tehdit potansiyeli içerdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler

İş Gücü Göçü, Entegrasyon, Normatif Çelişki Modeli, Tanınma Teorisi, Almanyalı Müslümanlar

Giriş

Almanya'ya iş gücü göçünün başlamasının altmışınca yılında 2021'in Haziran ayının ortasında ülkede Müslümanlar açısından önemli bir gelişme yaşandı. On yıldır hazırlıkları süren ve birçok tartışmaya sebep olan bir proje daha hayata geçirildi. Yurt dışından imamların geliyor olması belli kesimler ve nihayet hükümetler tarafında temel bir sorun olarak algılanıyordu. Osnabrück'te Almanya İslam Koleji (Islamkolleg Deutschland e.V- IKD) adıyla kurulan, eğitim dili Almanca olan merkezde devlet fi-

nansmanıyla imamlar yetiştirilmesine karar verildi. Böylelikle imamların kaynak ülke kültür ve siyasetinin etkisinden kurtulması hedeflenmekte. İçişleri Bakanlığı yetkilisi Markus Kerber, Kolejin açılışında

IKD'nin eğitim programının Alman ve İslamî olduğunu belirtti. Bu İslam'ın ise ülkede kök salmış, anayasanın değerlerini paylaşan ve ülkedeki yaşam biçimlerine saygılı bir İslam olduğunu vurguladı. Kolej Müdürü Profesör Bü-lent Uçar ise Almanya'da doğup burada büyümüş, sosyalleşmiş, Almanca konuşan imamlarımızın olması bizim için çok önemli çünkü kendi cemaatlerinin ihtiyaçlarını ancak onlar karşılayabilir. Ayrıca bizim köprü kuruculara, tercümanlara ve aynı zamanda liberal düzeni temel alan insanlara ihtiyacımız var.

şeklinde açıklamalarda bulundu (RTL, 2021).

Bu gelişme, Almanya'daki yeni Müslüman varlığının temel meselelerinden biri konusunda yeni tartışmalara gebe bir çözüm örneği olarak değerlendirilebilir. Zira din özgürlüğü vadeden *yeni vatana* aidiyet, tanınma süreçlerinden bağımsız gelişmektedir. Bu doğrultuda Almanya ile Türkiye arasında 1961'de imzalanan işgücü anlaşmasından günümüze geline durumun ve göç tarihinin farklı açılardan ampirik verilere dayalı incelenmesi uyum sorunlarına kalıcı çözümler üretebilmek açısından önem arz etmektedir. Çoğunluk toplumunda azınlık olarak varoluş çabası gösteren Almanyalı Türklerin¹ meseleleri epeyce uzun zamandır entegrasyon teorisi üzerinden incelenmektedir. İçeriği tartışmalı ve değişken entegrasyon kavramı birlikte yaşam sorunlarına tek taraflı yaklaşıyor görünmektedir. Zira geçen zaman içinde Almanyalı Müslüman Türklerin yaşadıkları ülkeye uyum ve aidiyetleri artmasına karşın çoğunluk toplumunun Müslümanlara karşı yaklaşımları aynı yönde gelişmemiştir.

Bu çalışmada iş gücü göçü tarihinin bazı köşe taşlarına işaret edildikten sonra ilgili literatürden entegrasyon teorisinin tartışmalı ve değişken içeriği, ardından da Müslümanların Almanya'da mevcut var oluşunu açıklamaya ışık tutması açısından Axel Honneth'in tanı(n)ma teorisi ve Honneth ile Ferdinand Sutterlüty'nin normatif paradoks modeli özetlenmiştir. Bu şekilde çalışmanın teorik çerçevesi kurulduktan sonra teori, Türkiye ve Uyum Araştırmaları Merkezi Vakfı'nın (ZfTI) Kuzey Ren-Vestfalya eyaletindeki Türk kökenli göçmenlere yönelik araştırmasından (Sauer, 2020) ve Berlin Ampirik Entegrasyon ve Göç Araştırmaları Enstitüsü'nün (BIM) NRW postmigrantis-

¹ Bu çalışmaya konu olan topluluktan söz edilirken makale boyunca bağlamlara göre *Almanyalı Türkler*, *Almanyalı Müslümanlar*, *Türk kökenliler* ve *Türkiye kökenliler* ifadeleri kullanılmıştır. Bu kimliksel tanımlamaların hepsi eleştiriye açık olmakla beraber belli oranda hem göç sürecini hem de Almanya'daki mevcut durumu ifade etme bakımından anlamlıdır. Yazar sıralanan tanımlamaları; kimliğin durağan, olmuş bitmiş bir tanımlama olmadığı düşüncesini de göz ardı etmeden *Almanya'da yaşayan Türkler*, *Almanya'da yaşayan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları* ve *Türk asıllı Almanlar* ifadelerini içerir şekilde kullanmaktadır. Ayrıca söz konusu topluluk birçok saha araştırmasının gösterdiği gibi kendisini büyük oranda *Müslüman* ve *dindar* olarak tanımlamaktadır (Kaya ve Kentel, 2005, s. 73; Adıgüzel, 2004, s. 165; Aslan, 2018, s. 138).

ch- Kuzey Ren-Vestfalya Nüfusunun Almanya'daki Müslümanlara Yönelik Tutumları (Canan vd., 2016) araştırmasından verilerle desteklenmiştir.

Türkiye kökenli Almanyalı Türklerin aidiyet hissetme ve ötekileştirilme arasında yaşadıkları ikilemleri tespit etmeyi amaçlayan bu araştırma nitel bir yaklaşımla yapılandırılmıştır. Araştırmada nitel araştırma türlerinden betimsel analiz kullanılmıştır (Büyüköztürk vd., 2008, s. 24).

İşgücü Göçü Tarihinin Bazı Köşe Taşları

Günümüzün bütünleşme sorunları değerlendirilirken geçmiş altmış yılın belli dönüm noktalarına göz atmak önem arz etmektedir. Zira Almanya bir gecede göçmen ülkesine dönüşmemiştir. II. Dünya Savaşı'nda büyük kayıplar veren ve yıkıma uğrayan Almanya, yeniden imar ve sanayi için ihtiyaç duyduğu iş gücünün bir kısmını Doğu Almanya'dan gelen 380 bin kişi ve kaybedilen topraklardan gelen 120 bin kişiyle karşılamaya çalışmıştır. Ancak bu yeterli olmayınca 1955'te İtalya, 1960'ta İspanya ve Yunanistan ile iş gücü anlaşmaları yapılmıştır. Bu iş gücü desteğine rağmen 1961'de örülen Berlin Duvarı, Batı Almanya'daki iş gücü piyasasını olumsuz etkilemiştir (Aslan, 1996, s. 4). Çözüm için yeni arayışlara giren Almanya, 1961'de Türkiye, 1963'te Fas, 1964'te Portekiz, 1965'te Tunus ve 1968'de Yugoslavya ile iş gücü göçüne imkân tanıyan anlaşmalar imzalamıştır (Adıgüzel, 2016).

Misafir işçilerin memleketlerine dönmeyip Almanya'da kalmaya ve hatta ailelerini de yanlarına getirmeye başlaması, 1973 sonbaharındaki petrol krizi ve sendikaların misafir işçi alımına yönelik artan eleştirisi sebepleriyle hükümet işe alım yasağı (Anwerbestopp) koymaya karar vermiştir. Ancak bu düzenleme Avrupa ülkelerinin kendi aralarındaki sözleşmeler sebebiyle yalnızca *Batılı olmayan* yabancıların işgücü piyasasına erişimini kısıtlamıştır. Düzenleme sonrasında özellikle Türk ve Yugoslav vatandaşları Almanya'da kalmak, ailelerini getirmek veya geri dönmek konularında çok dikkatli kararlar almak zorunda kalmışlardır (Berlinghoff, 2018). İşe alma yasağı sürecine kadar Almanya'ya gelen 14 milyon misafir işçiden bu süreçte yalnızca birkaç milyonu ülkeden ayrılmıştır (Bade ve Oltmer, 2003). Bu olgu aslında iş gücü göçünün ilk dönemlerinden itibaren Almanya'nın bir göçmen toplumuna evirilmeye başladığını göstermektedir. Ancak ülkede hâkim olan siyasi yaklaşımlar ve popüler tutumlar bu olgusal durumun epey bir süre kabul edilmediğini, halen daha bu konuda zorluklar yaşandığını göstermektedir.

Göç tarihinde önemli bir dönüm noktası da yeni bin yıla girerken hazırlanan vatandaşlık yasası reformudur. Kırmızı-Yeşil (Sozial demokratische Partei Deutschlands-SPD, Bündnis 90/Die Grünen) koalisyonların hazırladığı yabancıların Alman vatandaşlığını kazanmasını kolaylaştırmak amacıyla gerçekleştirilen bu reform koalisyon ile muhalefet arasında şiddetli tartışmalara sebep olmuştur. Hristiyan birlik

partilerin (Christlich Demokratische Union Deutschlands- CDU, Christlich Soziale Union-CSU) ülke çapında ‘Entegrasyonu evet- çifte vatandaşlığa hayır’ sloganı ile karşı kampanya yürüttükleri reform, kaba argümanlarla yabancıların Alman nüfusuna sızmasına vesile olarak sunulmuştur. 1999’da kabul edilip 1 Ocak 2000’de yürürlüğe giren yeni Vatandaşlık Yasası ile Alman hukuk tarihinde ilk kez soy ilkesi (jus sanguinis), doğum yeri (jus soli) unsurlarıyla desteklenmiştir (BGBl, 1999 s. 38). Böylelikle Almanya’da doğan yabancı ebeveynlerin çocuğu, ebeveynlerinin uyruğuna ek olarak otomatik olarak Alman vatandaşlığı alma imkanına kavuşmuştur. Ancak bu imkana; en az bir ebeveynin, çocuğun doğduğu sırada sekiz yıldır Almanya’da yasal olarak yaşıyor olması ve üç yıldır oturma iznine veya daimî oturma iznine sahip olması önkoşulu getirilmiştir (Storz ve Wilmes, 2007). Göç kökenlilerin² Alman vatandaşlığına geçişini kolaylaştırması ve artırması umulan bu önemli değişiklik Türkiye kökenliler açısından çifte vatandaşlığa izin vermemesi sebebiyle beklenen sonucu vermemiştir (Sauer, 2020, s. 9). Diğer taraftan 2001 yılında siyasi olarak göçmen ülkesi olarak tanımlanan ülkede yürütülen *Alman öncü kültürü* (Leitkultur) tartışmaları³, ülkenin kendisini kültürel çeşitliliğe sahip bir göçmen toplumu olarak kabul etmesinden önce çoğunluk toplumunun yaklaşımında ele alınması gereken sorunlar olduğunun göstergesi olmuştur.

Yabancılar politikası Alman siyaseti için çok önemli bir malzeme konusu olagelmıştır. 1998-2005 yılları arasında Sosyal Demokrat Parti (SPD)’den Federal İçişleri bakanlığı görevini yürütmüş olan Otto Schily’nin “En iyi entegrasyon asimilasyondur.” yaklaşımını Alman siyasetinin pragmatizmi konusunda ipuçları vermektedir (Schily, 2002). Aynı isim “Bir kültürün içinde büyüyen eski kültürde kalmayarak değişecek, geldiği kültürünün birçok özelliğini arkasında bırakacak, eskisini bırakıp yeni biri olmak için bu güzel ama sancılı süreci yaşayacaktır.” diyerek uyum politikasına bakışını özetlemektedir (Schmid, 2008). 11 Eylül’ü takip eden beş yıllık süreç, bu yaklaşım doğrultusunda Müslüman varlığının güvenlik sorunları bağlamında değerlendirildiği ve bu yönde politikalar geliştirildiği bir dönem olarak nitelendirilmektedir. Bu siyasi yönelim, 2006

² “Göç ya da göçmen kökenli” tanımlaması “göç geçmişi” olan kimseleri tanımlamak amacıyla “Alman” ya da “yabancı” kavramlarının maksadı ifadeye yetersiz kaldığı birçok bağlamda Almanya’da yoğun olarak kullanılmaktadır. Kavram; 1949’dan sonra Federal Almanya Cumhuriyeti’nin şu anki sınırlarına göç eden tüm göçmenler, Almanya’da doğan tüm yabancılar ve kendisi Almanya’da doğup Alman pasaportuna sahip olan fakat anne-babasından en az biri göçmen olan ya da yabancı olarak Almanya’da doğmuş kimseleri ifade etmektedir. Birçok yazar ve resmi kurum kavramı bu şekilde ya da buna çok yakın bir şekilde tanımlamaktadır. Yine “geç göçmenlerin” Alman çocukları ile en az bir ebeveyni göçmen geçmişine sahip kuşaklar da bu toplumsal gruptan olarak değerlendirilmektedir. Buna karşın, bu kavramın kapsamına tüm göçmenlerin ve bütün göçmen kuşaklarının dâhil edilip edilmeyeceği konusunda mutabakat bulunmamaktadır (Aslan, 2019, s. 17).

³ Leitkultur kavramı ilk defa 1998’de siyaset bilimci Bassam Tibi tarafından Avrupa’nın demokratik, seküler medeniyet kimliğine dayanan bir değerler mutabakatı olarak Avrupa öncü kültürü şeklinde gündeme getirilmiştir. O dönemde Tibi, kavramı Almanlar ve göçmenler arasında göç ve entegrasyon bağlamında yapılan tartışmanın çerçevesini belirlemek amacıyla teklif etmiştir (Tibi, 1998).

yılında İçişleri Bakanı Wolfgang Schäuble tarafından Müslüman ve gayrimüslim arasındaki artan yabancılaşmaya karşı koymak için oluşturulan ilk Alman İslam Konferansı (DIK) tarafından da sürdürülmüş görünmektedir (Foroutan & Canan, 2016).

Geçen altmış yılın önemli hadiseleri arasında hiç şüphesiz yabancılara, özellikle de Müslüman Türklere karşı yapılan ırkçı saldırılar yer almaktadır. Son yıllarda camilere ve Müslüman bireylere yönelik gerçekleşen Müslüman karşıtı ırkçı eylemler; 90'lı ve 2000'li yılların başlarında aşırı sağcı, ırkçı örgütlerin Türklere yönelik kundaklamaları, suikast ve seri cinayetleri şeklinde gerçekleşmiştir. Hamburg yakınlarındaki Möl-In kentinde, 23 Kasım 1992'de aşırı sağcıların kundakladığı evde üç Türk vatandaşı hayatını kaybetmiştir. Ardından 29 Mayıs 1993 tarihinde Solingen'de bir Türk ailenin evinin Neonaziler tarafından kundaklanması sonucu aynı aileden beş kişi vefat etmiştir. 2000 ila 2006 arasında Nasyonal Sosyalist Yeraltı (NSU) isimli Neonazi örgütü tarafından gerçekleştirildiği tespit edilen ırkçı seri cinayetlerde sekizi Türk on kişi öldürülmüştür. Bu aşırı sağcı, ırkçı saldırılar sadece Türklere yönelik olmakla kalmamış sonraki dönemlerde de Lübcke cinayeti, Halle ve Hanau saldırıları gibi olaylarla farklı kişi ve kesimlere yönelerek devam etmiştir. 90'lardan günümüze yüzü aşkın kişi – bunların elliden fazlası Türk kökenlidir- hayatını kaybetmiştir (AA, 2020). Bütün bu saldırı ve cinayetlerin sorumluluğu tüm Alman toplumuna teşmil edilemezse de içerisinde ayrımcılık, ırkçılık barındıran her yeni olay eskilerinin acı hatıralarını gün yüzüne çıkarmakta, göç kökenlilerin içinde yaşadıkları topluma bakışlarını ve aidiyet duygularını etkilemektedir (Aslan, 2018, s. 156).

Almanya'da yeni Müslüman varlığının tarihi tartışmaları arasında Avrupa İslamı (Euro-Islam) projesi ve bu doğrultuda gelişen Alman İslam Konferansı (Deutsche Islamkonferenz) yer almaktadır. Euro-Islam; yaklaşık otuz yıllık bir geçmişi olup kabul görmüş bir tanımı bulunmayan ve daha ziyade akademik tartışmalarda gündeme gelen bir kimlik projesidir. Bu proje ile Avrupadaki Müslüman varlığının Batı'yı esas alan bir yaklaşımla Batılı tarzda şekillendirilmesi amaçlanmaktadır. 2000'li yılların başlarından itibaren yoğun olarak gündeme gelen kavram, Avrupa şehirlerinde yaşanan terör olayları sürecinde Müslüman varlığının güvenlik sorunu olarak algılanmasıyla ilişkilendirilebilir (EUMC, 2006, s. 78). Günümüzde hala gündeme gelebilen ve üzerine yayınlar yapılan proje; evrensel bir dinin müntesiplerine, başta Hıristiyanlık olmak üzere Batılı kültürel değerler üzerine inşa edilmiş Avrupalı kimliğini teklif ederek Müslümanların kimlik bilinci ve dinleri üzerinde yorumlayıcı bir egemenlik kurmaya çalışmaktadır (Riedel, 2007, s. 37).

Göçmenlerin, yeni Müslüman varlığının güvenlik bağlamında tartışıldığı, Avro-İslam ve *Alman öncü kültürü* (Leitkultur) söyleminin toplumunu meşgul ettiği bir dönemde (Tibi, 2004) ülkede dönemin hükümeti tarafından ilk defa Alman İslam Konferansı (Deutsche Islamkonferenz) düzenlenmiştir. Konferansın amacı, Alman devleti

ile Almanya'da yaşayan Müslümanlar arasında uzun soluklu bir diyalogu başlatmak, devlet ile ülkede yaşayan Müslümanlar arasındaki ilişkiyi sürdürülebilir bir temele oturtmak ve Müslümanları dini ve sosyo-politik açıdan daha iyi entegre etmek olarak sunulmuştur. Dönemin CDU'lu İçişleri Bakanı Wolfgang Schäuble'nin öncülük ettiği konferansı ardından gelen diğer bakanlar sürdürmüştür. Konferans bütün tartışmalara rağmen etkinliklerini yürütmekte, girişte aktarılan Almanya'da imam eğitimi gibi projeleri hayata geçirmektedir.

Alman İslam Konferansı, bütün çabalara rağmen Alman toplumuna beklenen katkıyı yapamamış görünmektedir. Konferans ne hükümet taraftarı kimi politikacıları ne de Müslüman organizasyon temsilcilerini memnun edebilmiştir. Bununla birlikte Konferans, İslam din dersinin ve ilahiyatının bazı eyaletlerde yer edinmesine katkı sağlamıştır. Konferans, İslami kuruluşlar açısından hâlâ işleyiş şekli ile; devlet aktörleri açısından ise siyasi yönetilebilirlikteki başarısızlık yüzünden hayal kırıklığı olarak görülmektedir. Diğer taraftan ülkedeki tüm İslam politikası gibi Konferans da güvenlik (securitization) vurgusu ile malul görünmektedir. Zira Konferans çerçevesinde hayata geçirilen projelerin ardındaki tetikleyici etkenin Müslümanlar etrafında gelişen güvenlik sorunu olduğu varsayılabilir (Aslan, 2018; Foroutan & Canan, 2016). Konferansın başlangıcından günümüze Alman toplumunda Müslümanlara karşı algı ve yaklaşımlar iyileşmemiş, bilakis Müslüman karşıtı ırkçı söylem ve eylemler artmıştır.

Tartışmalı ve Değişken İçeriğiyle Entegrasyon

Göçler çağının en önemli sorunlarının başında birlikte yaşam sorunları gelmektedir. Avrupa örneğinde 20. yüzyılın ikinci yarısında bu sorunlar ilk aşamada misafir işçilerin, yabancıların çoğunluk toplumuna adaptasyonuna indirgenmiştir. Ancak zamanla meselenin çok boyutlu ve çok katmanlı olmasından dolayı yeni çözüm arayışları gündeme gelmiştir. İki binli yıllardan itibaren başta politika alanında olmak üzere birçok alanda entegrasyon kavramı yaygın olarak kullanılmaya başladığı görülmektedir.

Sosyolojik bir terim olarak üzerinde fikir birliği olmamakla birlikte entegrasyon; bir toplumu meydana getiren bireylerin, farklı grupların ve diğer çeşitli ünitelerin karşılıklı bağımlılık ve düzen oluşturacak şekilde birleşmeleri süreci olarak tanımlanabilir (Günay, 2012, s. 343). Hem bir süreç hem de bir işlev ya da bir amaç olarak da nitelenebilen bu entegrasyon; ayrışma, asimilasyon ya da çatışma gibi terimlerin karşısına konumlandırılmaktadır. Entegrasyon söylemi çeşitli kültürel grupların eşit haklarla bir arada yaşamalarını vaadini içermektedir. Bu doğrultuda eşit yasal muamele sağlama, ayrımcılıkla mücadele etme ve toplumun çeşitli kesimlerinin birbirlerini tanımalarını teşvik etme gibi süreçler gündeme gelmektedir.

Entegrasyona dair ilk teoriler ve politik uygulamalar, Amerika Birleşik Devletleri'nde 60'lı yıllarda asimilasyon politikalarının eksiklikleri anlaşılınca gündeme

gelmiştir. Söz konusu teori ve politikalar *misafir işçilerin* kalıcılığının belirginleşmesiyle Avrupa'ya taşınmıştır (Toksöz, 2006, s. 36). Zira Avrupa toplumlarında yabancı düşmanlığının artması ve göçmenlerin sosyo-ekonomik, kültürel haklar doğrultusunda tanınma talepleri; birlikte yaşamın sorunlarına dair tartışmaların yoğunlaşmasına sebep olmuştur.

Entegrasyon dışında birlikte yaşama dair teoriler olarak karşımıza çıkan diğer iki teori asimilasyon ve çokkültürlülük teorileridir. Bunlardan asimilasyon, aslında entegrasyonun bir ileri aşaması olarak görülmektedir. Amerika'da 1920'lerde göçmenler için dördüncü aşaması asimilasyon olan ırk ilişkilerine dair bir döngü tasarlanmıştır. Bu kaçınılmaz, evrimsel döngüde göçmenlerin asimile olmadan önce *temas*, *çatışma* ve *uyum* aşamalarını yaşayacakları öngörülmüş, bu döngü sürecinde etnisiteler arası evliliklerin hızlanacağı ve nihayetinde bütün kültürel farklılıkların bir potada eritilebileceği varsayılmıştır (Martikainen, 2010).

Kimi bağlamlarda olumsuz çağrışımları sebebiyle asimilasyonun yerine entegrasyon kavramı kullanılmaktadır. Azınlıkları hâkim kültür içinde eritmeyi hedefleyen bir entegrasyon politikası "asimilasyonun yavaş ve kibar" şekline bürünmektedir (Castel & Miller, 2008, s. 362). Entegrasyon ile asimilasyon arasındaki temel fark, birincisinin en azından teorik açıdan azınlıkların kültürel kimliklerini terk etmelerini beklememesidir. Bazı entegrasyon yaklaşımları ise çokkültürlü toplumlarda kültürel farklılıkların uzun vadede bir senteze evrileceklerini savunmaktadır.

Günümüzde artık entegrasyon yaklaşımının olumsuz çağrışımları sebebiyle zayıfladığı görülmektedir. Entegrasyon ve asimilasyon teorileri yerine yeni arayışlar söz konusudur. Bu kavramlar yerine çeşitli gerekçelerle *katılım* (participation, Partizipation, Teilhabe), *içerme/dahil etme* (Inklusion), *fırsat eşitliği* (Chancengleichheit) gibi kavramlar kullanılmaktadır. İşgücü göçünün başlamasının üzerinden 60 yılın geçtiği bir dönemde göç kökenliler, bir taraftan tanınma ve kültürel kimliği koruma uğraşı verirken, diğer yandan birlikte yaşamın gereklerini toplumsal ve siyasal katılım vurgusuyla yerine getirme çabası içinde görünmektedirler (Aslan, 2020, s. 217). Teorik çerçevesi ya da söylemsel boyutuyla entegrasyondan söz edildiğinde asimilasyonu çağrıştırmaması, kültürel karşılaşmaya tek taraflı yaklaşması gibi sebeplerle kavramın tanımlayıcı eklerle kullanıldığı görülmektedir.

Nüfusunun yaklaşık beşte biri göç kökenli bireylerden oluşan Almanya'da (BAME, 2019) yeni göç hareketleri sebebiyle entegrasyon kamusal tartışmalara konu olmaya devam etmektedir. Diğer taraftan kültürel çeşitliliğin yaygın olduğu toplumlarda entegrasyonla ilişkili sorunların toplumun gündeminden çıkması düşünülemez. Almanya'da toplumsal bütünleşmeye dair konular 90'lı yıllarda istenmeyen göçmenler ve sığınmacılarla nasıl baş edileceği bağlamında tartışılmıştır. Ancak 2000'li yıllardan itibaren yeni göç yasasıyla birlikte göçmenlerin ve göç kökenlilerin entegrasyonu he-

deflenmiş görünmektedir. 2007’de kamuoyu ile paylaşılan Ulusal Entegrasyon Planı (NIP) bu bağlamda politik söylemin değişiminde bir milat olarak değerlendirilmektedir (NIP, 2007).

Almanya’nın entegrasyon politikalarının tarihinde göç alan bir ülke olma gerçeğinin zor kabul edildiği dikkat çekmektedir. İlk resmi işçi göçü antlaşması 1955 yılında imzalanmış olmasına rağmen, 2001 yılına kadar politikacılar bu gerçeği göz ardı ederek Almanya’nın bir göç ülkesi olmadığını savunmuşlardır. Toplumun derinden etkileyen göç gerçeğine rağmen ortaya konan bu tavır, üretilen uyum politikalarında belirleyici olmuştur. Bu politikalarda göze çarpan göçmenleri ya geldikleri ülkelere geriye dönüşe özendirmek ya da onlara hâkim kültürü benimseterek Almanya toplumuna entegre olmalarını sağlamaya çalışmaktır (Akgün, 2012). Kısacası tüm bu süreçte eksik olan; İsviçreli yazar Max Frisch’in görüp “İş gücü istendi ve insanlar geliyor.” (Frisch, 1967, s. 100) şeklindeki meşhur sözle özetlediği tespitin politikalara zamanında ve yeterince yansıtılmamasıdır.

Son beş yılda Almanya’ya yeni gelen mültecilerle ülkede önceden yapılmış birçok tartışma tekrar alevlenmiş, entegrasyona ilişkin meseleler yeniden öne çıkmıştır. Ancak gelinen aşamada entegrasyon söylemi sırtında taşıdığı yılların yükü ile artık kullanılmaz olarak değerlendirilmektedir. Günümüzde entegrasyon kavramı göç kökenlilere göre onları nesneleştiren, onların Almanya’daki yaşam süresini hiçe sayan ve bir dizi ödevleri içeren bir talep olarak algılanmaktadır (Perspektif, 2018, s. 35).

Bütün tartışmalı içeriğine rağmen entegrasyon kavramı, yeni tanım, niteleme ve vurgularla tedavülde dolaşmaktadır. Bunun güncel örneklerinden biri Türkiye ve Uyum Araştırmaları Merkezi Vakfı’nın (Das Zentrum für Türkeistudien und Integrationsforschung -ZfTI) aşağıda verileri incelenen, 20 yıl önce ile bugünü karşılaştıran saha araştırmasıdır (Sauer, 2020). Araştırma entegrasyonu, farklı bir bakışla “sosyal yaşamın merkezi alanlarına mümkün olduğunca eşit fırsatlarla katılım” olarak tanımlanmaktadır (Sauer, 2020, s. 8). Araştırmada Hartmut Esser’nin geliştirdiği dört boyutlu sosyal entegrasyon modeline (Esser, 2001, s. 16) dayanarak entegrasyonun bilişsel, ekonomik, etkileşimsel ve özdeşimsel boyutlarına odaklanılmış, ayrıca siyasi katılım da araştırılmıştır. Ancak Sauer, Esser’in entegrasyon modeline bütünüyle katılmadıklarının kaydını düşmektedir (Sauer, 2020, s. 8). Zira Esser, tam bir entegrasyonun kaynak ülkeden ve onun göç edilen toplumdaki yansımaları olabilen etnik cemaatten kopma anlamında bir asimilasyonla mümkün olduğunu savunmaktadır (Esser vd., 2001, s. 18). Böylelikle göç kökenli topluluğun; eğitim ve dil kullanım durumları, istihdama katılımları, mesleki ve ekonomik konumları, kültürlerarası temas ve dostlukları, sivil topluma katılımları, ayrımcılık algıları, yeni vatana bağlılıkları ve geri dönme niyetleri, Alman toplumuna olan mesafeleri, vatandaşlık durumları ve vatandaşlığa geçme niyetleri ve siyasal katılımları üzerinden entegrasyonları ölçülmektedir.

Türkiye ve Uyum Araştırmaları Merkezi Vakfı'nın bahsi geçen araştırması son 20 yılda Almanya'yı *evi* gören Türklerin sayısının arttığını, Almanlarla Türkiye kökenlilerin aralarındaki sosyal ilişkilerin geliştiğini gösterse de entegrasyon teorisi ile hem göç kökenli topluluğun hem de çoğunluk toplumunun sorunlarının çözülmediği görülmektedir. Yine toplumda Müslüman karşıtı ırkçı eylemlerin yaygınlaşıyor olması, aşırı sağcı grupların, kimi politikacıların ve bazı medya içeriklerinin bu tür eylemleri teşvik eden söylemleri çok kültürlü birlikte yaşam sorunlarının yalnızca entegrasyon bağlamında incelenemeyeceğinin delilleridir.

Tanınma ve Normatif Çelişki Modeli

Bir kimsenin varlığını kabul etmek, onu bilip başkalarından ayırt etmek anlamında tanımın psikolojik boyutun yanında normatif bir boyuta da bulunmaktadır. Birini belli bir özelliğe göre tanıma, ona o özelliklerle tutarlı bir şekilde davranma sorumluluğu yüklemektedir. Diğer yandan pratik bir kimlik geliştirmek için kişiler, diğer özneler ve bütünüyle toplum tarafından tanınma gereksinimi duymaktadırlar. Buna göre yeterli tanınmayı deneyimleyemeyenler, çevredekiler veya toplumsal normlar tarafından tek taraflı veya olumsuz bir şekilde tasvir edilenler, kendilerini değerli bulmakta zorlanmaktadırlar. Yanlış tanıma kişilerin kendileriyle başarılı ilişkisini engellemektedir (Iser, 2019). Bu bağlamda Fanon'un (1952) meşhur eserinde ortaya koyulduğu gibi ırkçılık ve sömürgecilik insanları tek taraflı ve olumsuz tasvir edip aşağılayarak psikolojik açıdan yıkıma uğratmaktadır. Aynı durum göçmenler ve azınlıklar için de söz konusu olabilmekte, "hayati bir insan ihtiyacı" (Taylor, 2018, s. 47) olan tanınma gerçekleşmediğinde entegrasyon ve katılımı beklenen kesimler için kapanabilmektedir.

Axel Honneth, tanınma teorisinde sevgi, haklar ve dayanışma olmak üzere üç tür tanınmayı betimlemektedir. Bireyler, başarılı kimlik inşasının bir parçası olarak özgüven, özsaygı ve itibar kazanmak için bunları talep etmektedirler. Honneth'e (1995) göre bireyler, duygusal ilişkilerinde tanınma yoluyla özgüvene, haklar alanında tanınma yoluyla öz saygıya ve bireysel yetenek ve başarılarına sahip özneler olarak öznelerarası tanınma yoluyla itibara ulaşmaktadırlar. Onun tanınma teorisinde özneler, bireysel yetenek ve başarıların tanınması vesilesiyle ancak özsaygı kazanabilmektedir. Böyle bir tanınma ise ancak öznelerin uygulamalarını tanınmaya değer olarak kabul etmeye imkân tanıyan ortak değerler ufkunun varlığını gerektirmektedir. Honneth'in tanınma teorisi anayasal ve liberal toplumların koşullarını esas almaktadır (Honneth, 2002).

Honneth'in yaklaşımına göre hukuka uygun olsa bile anayasal liberal toplumun değerleriyle bağdaşmayan yaşam pratikleri toplumsal takdir görmemektedir. Diğer taraftan özneler ve onların bireysel yetenek ve başarıları, ait oldukları toplumsal grup sebebiyle genel bir değer kaybına uğradığında da çeşitli sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Böylelikle bir tarafta genel toplumsal beğeni görmeyen yasal uygulamalar, diğer

tarafında bu uygulamaları kötüleyen toplumsal kesimleriyle liberal toplum kendi değerleriyle çelişmektedir (Foroutan & Canan 2016, s. 165). Bu toplumlarda meşru tanınma talepleri ile gelişen süreçler çeşitli paradokslar doğurabilmektedir. Honneth ve Sutterlüty (2011, s. 73), bu tür paradoksların normatif bir nitelikte olmasını dört koşula bağlamaktadır:

1. Tanınma talepleri normatif niyetleri de içermelidir.
2. Tanınma taleplerinin hayata geçirilmesi toplumun genel anlayışına göre normatif ilerleme olarak kabul edilmelidir.
3. Tanınmaya ilişkin uygulamalar, değişen sosyo-ekonomik/kültürel sebeplerle hedeflerle uyumlu olmayan hatta onlara taban tabana zıt, istenmeyen sonuçlar üretmelidir.
4. Bütün bunlarla birlikte başlangıçtaki ahlaki iddia ve idealler geçerliliğini korumalıdır.

Honneth ve Sutterlüty (2011, s. 78), normatif paradokslara bir örneği olarak Bourdieu ve Passeron'un tespit ettiği eğitim sistemindeki genel başarı kriterlerinin sosyal eşitsizlikleri azaltmaya hizmet etmemesi, öğrencilerin değerlendirilmesinde sınıf temelli farklılıkların sürdürülmesi olgusunu göstermektedirler. Böylelikle ikili, sosyal bilim araştırmaları için *normatif paradoks* kavramını geliştirmiştir. Onlar bu kavram ile sosyal gelişmeleri paradoksal süreç modeline göre tanımlamaktadırlar. Zira onlara göre sosyal yapısal değişimler bir yandan yadsınamaz normatif ilerlemelere imkân tanıırken diğer yandan bireysel özgürlük ve özerkliğin toplumsal uygulamaları nüfusun büyük kesimleri için giderek azalan bir seçenek haline gelme, geçersiz kılınma veya tamamen zıddına dönüşme eğilimindedir.

Kültürel çeşitliliğe sahip toplumlarda birlikte yaşama sorunlarının incelenmesinde çok boyutlu kuramsal yaklaşımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Entegrasyon teorisi Almanya Türkleri örneğinde görüldüğü üzere sorunlara çoğunluk toplumu perspektifinden yaklaşmakta, toplumsal değişimin çok boyutluluğunu yansıtamamakta, göç kökenlileri nesneleştirmektedir. Normatif paradoks modeli çok kültürlü toplumlarda birlikte yaşamın sorunlarına yeni bakış açıları sunmaktadır. Yine söz konusu sorunların entegrasyon teorisinin genelleştirici tarafını aşan başka boyutları bulunduğunun unutulmaması gerekmektedir.

Çalışmanın bundan sonraki bölümünde ZfIT'nın 2020'de yayımladığı araştırmanın verilerinden yola çıkılarak Türkiye kökenlilerin aidiyetleri ve bunun entegrasyonla ilişkisi özetlenecek, ardından da BIM'in araştırma verilerinden yola çıkılarak entegrasyon teorisiyle ortaya konan tablonun görünmeyen yönleri normatif paradoks modeliyle incelenecektir.

Türkiye Kökenlilerin Aidiyetleri

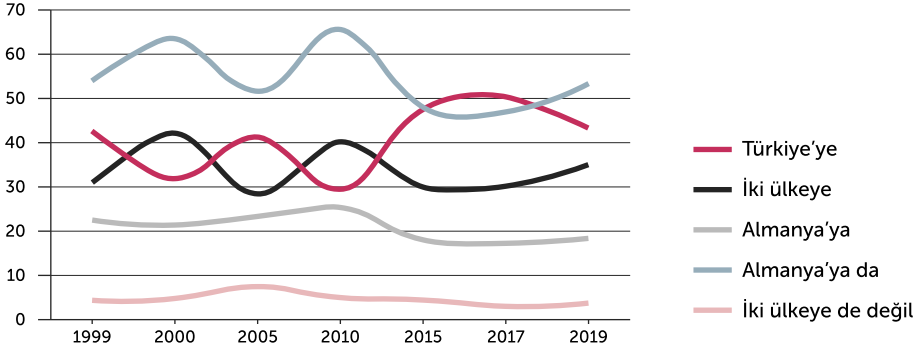
Göç kökenlilerin yeni yurtlarına aidiyet geliştirmeleri kimi zaman köken ülke ile bağların zayıflaması koşulu ile mümkün görülmektedir. Ancak çeşitli araştırmalar, çoğunluk toplumuyla özdeşleşmenin menşe toplumla bağların terk edilmesini gerektirmediğini, her iki ülkeye eş zamanlı aidiyetlerin söz konusu olabileceğini göstermektedir. Çoğunluk toplumuyla özdeşleşme ne teorik ne de ampirik olarak köken kültürünün bakış açılarından uzaklaşmayı gerektirmemektedir (Hans, 2010). Bilakis birçok araştırma göçmenler ve onların yeni kuşakları için iki kültürlülük, çifte kimlik, melez kimlikler, kültürlerarası kimlik gibi farklı adlandırmalarla hem köken ülkenin hem de ev sahibi toplumun kültürel unsurlarını içeren karma veya çifte kimliğin ya da kültürel yönelimin yaygın olduğunu göstermektedir (Bertelsmann Vakfı, 2009; Foroutan, 2013). Diğer taraftan kamusal tartışmalarda ve politik arenada özellikle çifte vatandaşlık bağlamında kişinin yalnızca bir toplum veya ulusla özdeşleşebileceği fikri de karşı argüman olarak dile getirilmektedir.

Göç kökenliler aidiyet bağlamında her iki ülkeye bağlılık, Alman vatandaşlığına geçme, Türkiye'ye geri dönme konularında ikilem ve sorunlarla karşılaşmaya devam etmektedirler. Türk kökenlilerin Almanya'ya olan aidiyetlerindeki eksiklik zaman zaman entegrasyon tartışmalarını belirlemektedir. Özellikle de Türk-Alman devlet ilişkilerinde gerginlik yaşandığı dönemlerinde Türk kökenlilerin daha ziyade Türkiye'ye yönelmeleri olumsuz değerlendirilebilmektedir (Sauer, 2020, s. 36).

Türkiye kökenlilerin aidiyetleri, ZfTT'nın Kuzey Ren-Vestfalya eyaletindeki Türk kökenli göçmenlere yönelik yirmi yıldır periyodik olarak yürüttüğü araştırmasında özdeşimsel entegrasyon başlığı altında değerlendirilmektedir (Sauer, 2020). Araştırmaya göre Türk kökenlilerin %43'ü Türkiye'yi, %18'i Almanya'ya ve %35'i de her iki ülkeyi vatanı olarak görmektedir. Her iki kesim birleştirildiğinde katılımcıların yarısından fazlası (%53) Almanya'da kendini vatanında hissetmektedir. Ancak bu aidiyet duygusu belirli bir eğilim göstermemekte, çoğunlukla dönemsel ruh halini yansıtmaktadır. Zira Türkiye'ye aidiyet 1999'da %42, 2010'da %30, 2017'de ise en yüksek değer ile %50 olarak belirirken; 1999 yılında her iki ülkeye aidiyet %31 iken, 2000 yılında en yüksek değerle %42, 2005 yılında ise en düşük değerle %28'dir. Yalnızca Almanya'ya aidiyet ise son 20 yılda pek değişmemiştir. 1999'da katılımcıların %22'si kendilerini Almanya'ya ait hissederken bu oran 2017'de en düşük seviye ile %17 olarak belirmiştir. Aidiyet duygusunun 2017'te Almanya'ya en düşük, Türkiye'ye en yüksek olarak belirmesi iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin seyri ve Türk hükümetinin diaspora politikalarının etkisi olarak yorumlanabilmektedir (Sauer, 2020, s. 36). Aynı eyalette yer alan Köln şehrinde yaşayan Türkiye kökenli üçüncü kuşak gençlerden oluşan örnekleme gerçekleştirilen 2016'da gerçekleştirilen saha araştırmasında da benzer sonuçlara ulaşılmıştır (Aslan, 2018, s. 120). Almanya ya da Türkiye'ye aidiyet, Almanya kamuoyunu meşgul

eden Başbakan Erdoğan'ın 2008'de Köln'deki "Asimilasyon insanlık suçudur." ifadesini içeren konuşması ve 2010'da gerçekleşen Sarrazin tartışması⁴ etkilerinde olduğu gibi sosyal tartışmalardan hemen etkilenmemektedir. Zira Grafik 1'e yansıdığı üzere 2008 ve 2010 tartışmalarının yansımaları olarak beklenebileceğinin aksine Türkiye'ye aidiyet düşük, Almanya'ya aidiyet yüksek görünmektedir.

Grafik 1. Ülkeye Aidiyetin 20 Yıllık Oransal Seyri

Kaynak: (Sauer, 2020, s. 37)

Grafik 1 Kuzey Ren Vestfalya Eyaletinde yaşayan Türk kökenlilerin kaynak ve yaşadıkları ülkeye aidiyetlerinin yüzdelik oranlarını göstermektedir. ZfTT'nin 2019 araştırmasında katılımcılara ülkeye aidiyetlerini daha belirgin tespit etmek amacıyla *Kendinizi ne kadar Türkiye'ye ne kadar Almanya'ya ait hissediyorsunuz?* sorusu sorulmuş, katılımcıların %88'i kendilerini çok veya oldukça güçlü bir şekilde Türkiye'ye ve %78'i ise çok veya oldukça güçlü bir şekilde Almanya'ya ait hissettiklerini belirtmişlerdir (Sauer, 2020, s. 37).

'Türkiye'ye', 'Almanya'ya', 'iki ülkeye de', 'iki ülkeye de değil' şeklinde dört seçenekli *Kendinizi vatan olarak hangi ülkeye bağlı hissediyorsunuz?* sorusuna katılımcıların verdiği cevaplar incelendiğinde ise iki uluslu bir kimlik eğilimi gözlemlenmektedir. Zira katılımcıların üçte birinden fazlası (%37,3) her iki ülkeye aynı ölçüde aidiyet hissetmektedir. Bu ilk kuşağa nazaran sonraki kuşaklarda daha belirgin gözlemlenmektedir. Bununla birlikte bu orandan sonra gelen oran olarak katılımcıların %27,6'sı kendilerini Almanya'dan ziyade Türkiye'ye ait hissetmektedir (Sauer, 2020, s. 38). Bu durum ailevi vatan anlamında Türkiye'ye olan aidiyetin kısmen korunduğunu göstermektedir.

⁴ Thilo Sarrazin, 2010 yılında "*Deutschland schafft sich ab, Wie wir unser Land aufs Spiel setzen*" (Almanya Kendini Feshediyor, Ülkemizi Nasıl Riske Atıyoruz) başlıklı bir kitap yayımlamıştır. Kitapta Almanya'daki doğum oranındaki düşüş, büyüyen alt sınıf ve ağırlıklı olarak Müslüman ülkelerden gelen göçün ülkeye etkileri daha ziyade kitlesel medyadan alıntılarla ele alınmaktadır. Kitap, Almanya'nın, kuruluşundan bu yana en çok satan kurgu olmayan kitap unvanı elde etmiştir. Kitabın tezleri geniş ve uzun soluklu toplumsal tartışmaları tetiklemiştir. Kitabın yayımlandığı yıl içinde Sarrazin, Deutsche Bundesbank'ın yönetim kurulu üyeliğinden ayrılmak durumunda kalmıştır. Siyaset bilimci Naika Foroutan, Sarrazin'in iddialarının gerçeklere dayanmadığını resmi, akademik kurum ve kuruluşların yayımladığı istatistiklerle ispatlamaktadır (Foroutan, 2010).

Araştırma aynı zamanda aidiyet ile kuşaklararası değişim ve dindarlık arasındaki ilişkiye de işaret etmektedir. Buna göre sonraki kuşaklardan ve az dindar veya dindar olmayan katılımcıların Türkiye'ye aidiyetleri, ilk kuşak ve dindar veya çok dindar katılımcılara göre daha düşüktür (Sauer, 2020, s. 37). Aslan (2018, s. 124), tarafından gerçekleştirilen saha araştırmasında da dindarlıkla ülkeye aidiyet arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Söz konusu araştırmanın bulgularına göre dindar olanların çoğunluğu Almanya'ya aidiyet konusunda kararsız (%42,7) kalırken, dindar olanların %24,4'ü Almanya'yı yabancı bir memleket olarak nitelendirmektedir. Yine dinin gereklerine inanmayanlar grubuna giren katılımcıların %71,4'ü Almanya'yı kendi memleketi olarak görmektedir.

ZfTI'nın araştırması yeni kuşaklarda iki kültürlü bir eğilim olduğunu tespit etmektedir. Bilişsel ve etkileşimli entegrasyon ile yeni kuşakların Almanya'ya aidiyetleri arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Yine Almanya'ya aidiyeti etkileyen faktörlerden biri de ayrımcılık algısıdır. Beklenebileceği gibi ayrımcılık yaşayan katılımcıların Almanya'ya aidiyetleri daha düşük gelişmektedir (Sauer, 2020, s. 39).

Almanyalı Türklerin aidiyetle ilişkili bir geri dönüş söylemi ilk kuşak için hem yasal düzenlemelerin gereği hem de kısa vadeli planların yansımaları olarak gelişmiştir. Ancak sonraki kuşaklar da aynı söylemi yasal ve olgusal olarak kalıcılık gerçekleşse de muhafaza etmeyi sürdürmektedir. Türkiye'ye yeni kuşaklar için Almanya'ya nazaran daha az *yuva* olmasına karşın geri dönüş için en azından söylemsel bir seçenek özelliği taşımayı sürdürmektedir. Bunda yeni kuşakların Almanya'da yaşadığı sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel sorunların etkili olması muhtemeldir (Aslan 2018, s. 135). ZfTI'nın araştırmasına göre katılımcıların %45'i Türkiye'ye taşınmak istememesine karşın %39'u birçok emeklinin yaptığı gibi iki ülke arasında gidip gelmeyi tercih etmektedir. Katılımcıların %2'si geçici olarak Türkiye'de yaşamak isterken, %9'u kalıcı olarak Türkiye'ye taşınmayı planlamaktadır. Türkiye kökenlilerin geri dönüş söylemleri ülkedeki ekonomik ve politik şartlara bağlı olarak gelişiyor görünmektedir. 2000'li yılların başlarından 2013'e kadar geri dönüş söylemi belli bir artış göstermiş olsa da bu tarihten sonra geri dönüşten ziyade iki ülke arasında gidip gelme şeklinde bir seçenek daha fazla ön plana çıkmaktadır. Araştırmaya göre bilişsel, ekonomik ve etkileşimli entegrasyonun derecesinin geri dönme niyeti üzerinde hemen hemen hiçbir etkisi bulunmamakta, ayrımcılık algısı ile ise zayıf bir ilişki bulunmaktadır. Katılımcıların Türkiye'ye bağlı ne kadar güçlü, Almanya'ya olan bağlı ne kadar zayıfsa geri dönüş söylemi daha yaygın görünmektedir (Sauer, 2020, s. 39).

Türkiye'ye olan bağları ve aidiyet duyguları belirgin olsa da Almanyalı Türkler, tarihi süreç içerisinde artan oranda iki kültürlü bir kimlik eğilimi geliştirmiştir. Yeni kuşaklarda *Vatan; doğduğun yer mi, doğduğun yer mi?* ikilemi gerçek anlamıyla ortadan kalkmış olsa da Türkiye'ye olan aidiyet niteliği tartışmaya açık olmakla birlikte da

yadsınamamaktadır (Aslan 2018; Sauer, 2020). Bununla birlikte söz konusu iki kültür-lülük / kimliklik yalın ve sorunsuz işleyen bir süreç olarak değerlendirilememektedir. Söz konusu durumu tespit etmek amacıyla Türkiye kökenlilerin Almanya'ya ve çoğunluk toplumuna yakınlıklarını tespit etmek gerekmektedir. Bu amaçla katılımcılara, söz konusu mesafeyi belirlemesi beklenen, *Almanya'da kendimi evimde gibi hissediyorum. Aslında kendimi ne Almanya'da ne de Türkiye'de evimde hissediyorum. Burada büyümüş olmama veya uzun süre burada yaşamama rağmen, Almanlardan çok farklıyım. Bazen kendimi Türkiye ve Almanya arasında kalmış hissediyorum. Aslında Alman ve Türk yaşam tarzlarını bir araya getirmeyi kolay buluyorum. Bazen kendimi yurtsuz hissediyorum ve nereye ait olduğumu bilmiyorum. Kendimi Almanlara oldukça yakın hissediyorum. Cümlelerini katılıyorum, kısmen katılıyorum, katılmıyorum* şeklinde değerlendirmeleri istenmiştir (ZfTI, 2019). Buna göre katılımcıların %63'ü kendilerini Almanya'da vatanlarındaki gibi hissederken, %52'si uzun süreli ikametlerine rağmen Almanlardan çok farklı olduklarını düşünmektedir. Katılımcıların sadece %28'i kendilerini Almanlara yakın hissederken %36'sı iki ülke arasında bölünmüş hissetmektedir. Diğer yandan katılımcıların %45'i Alman ve Türk yaşam tarzını kolayca bağdaştırılabilir olarak görmekteyken %16'sı evsiz olduğunu ve hiçbir yere ait olmadığını düşünmekte, %12'si de ne Almanya'da ne de Türkiye'de kendini vatanında hissetmektedir.

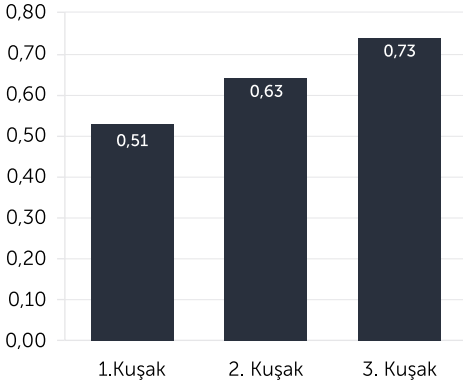
Söz konusu sorudaki ifadelerin faktör analizi yapıldığında yakınlık, aidiyet içeren ifadelerin toplamından ortaya çıkan iki kültürlülük ile yurtsuzluk, bölünmüşlük ve ait olamama ifadelerinin toplamından ortaya çıkan marjinalleşme şeklinde iki temel eğilim tespit edilmektedir. Buna göre Almanyalı Türkler genel olarak iki kültürlülükte bir çelişki görmemekte, son yirmi yıllık süreçte Almanya'ya ve çoğunluk toplumuna yaklaşmakta, marjinalleşme ve çatışmadan uzaklaşmaktadır (Sauer, 2020, s. 40). Almanya'ya ve çoğunluk toplumuna yakınlık, özellikle etkileşimsel ve bilişsel entegrasyonun yüksek olduğu ve herhangi bir ayrımcılığın yaşanmadığı durumlarda belirginleşmektedir (Sauer, 2020, s. 44).

Almanyalı Türklerin aidiyetleri konusunda önemli göstergelerden birisini de Alman vatandaşlığına sahip olmak ya da vatandaşlığa geçme niyeti oluşturmaktadır. 2000 yılında yapılan vatandaşlık reformu sonrasında vatandaşlığa kabul edilen kişilerin sayısı artmış olmasına karşın Türk kökenlilerden vatandaşlığa geçişleri önemli ölçüde azalmıştır. Bunda süreç içinde Türk vatandaşlığını kaybetme mecburiyeti etkili olmaktadır. Halen Kuzey Ren-Vestfalya'daki Türk kökenli yetişkin göçmenlerin %46'sı Alman vatandaşdır. Özellikle 2005 sonrasında Türk kökenliler arasında Alman vatandaşlığına önceki yıllara nazaran yavaşlamıştır. Bunda vatandaşlığa geçiş için şart koşılmaya başlanan dil testi (2007'den itibaren), vatandaşlık testi (2008'den itibaren) ve Türk kökenliler için çifte vatandaşlığın yasal olmaması gibi etkenler rol oynamaktadır (Sauer, 2020, s. 44). Burada dikkat çekici hususlardan birisi de Alman vatandaşlığına geçiş genellikle başarılı ve tamamlayıcı entegrasyonun son noktası olarak kabul edil-

mesine rağmen ülkeye aidiyet ile Alman vatandaşlığı arasında korelasyon ilişkisinin zayıf olarak tespit edilmiş olmasıdır. Yine araştırmaya göre Türkiye kökenlilerin zaman içinde Alman vatandaşlığına geçiş niyetleri seyrekleşmekte, Alman vatandaşlığına geçişi açıkça reddetmeleri yaygınlaşmaktadır(Sauer, 2020, s. 46).

Bütün bu özetlenenlerle birlikte Almanyalı Türklerin ülkelere aidiyet, Türkiye'ye dönme söylemi, Alman vatandaşlığı durumu ve vatandaşlığa geçme niyetleri altında incelenen çoğunluk toplumuyla özdeşleşme göstergeleri son yirmi yıllık sürece göre değerlendirildiğinde tek yönlü bir eğilim göstermemektedir. Ancak Almanya ile özdeşleşme endeksi zaman içinde hafif bir artış eğilimi göstermektedir. Hatta günümüzde bu eğilim her zamankinden daha yüksek bir seviyede bulunmaktadır. Kısacası bilişsel entegrasyon gibi Almanya ile özdeşleşme de aşağıdaki Grafik 2'de görüleceği üzere, zaman ve nesiller ilerledikçe Türkiye ile bağ devam etse de artmaktadır (Sauer, 2020, s. 47).

Grafik 2. Kuşaklara Göre Almanya'ya ile Özdeşim Endeksi

Türkiye Kökenlilerin Çifte Aidiyet Paradoksu

Almanya'da yaşayan Türkiye kökenliler kendilerini çok büyük oranda Müslüman olarak tanımlamaktadır. Almanya'da giderek artan sekülerleşmeye rağmen Türkiye kökenliler kendilerini dindar olarak görmektedir. 2000 yılında mezhep farkı gözetilmeksizin dini bir topluluğa mensup tüm katılımcıların %57'si kendilerini dindar ya da çok dindar olarak tanımlarken; bu oran 2017'de%84, 2019'da az bir düşüşle %81 olarak belirmektedir (Sauer, 2020, s. 13). Bu topluluk yukarıda özetlenen özdeşimsel entegrasyon bağlamında yaşadıkları ikilemler yanında dini aidiyetleri sebebiyle de çeşitli paradokslarla karşılaşmaktadır. Sosyal entegrasyon sürecinde ortaya çıkan daha fazla tanınma iddiası yukarıda özetlenen şekliyle normatif paradokslar üretmektedir.

Müslümanlar; tanınma ve sosyal entegrasyon sürecinde dini çeşitliliğin meşru sayıldığı liberal, demokratik bir toplum olarak Alman toplumuna aidiyet geliştirmekte, sosyal entegrasyon sürecinde daha fazla tanınmayı ve din özgürlüğünün gereklerini talep

etmektedirler. Bu talep sürecinde bazı yasal düzenlemeler yapılmışsa da çoğunluk toplumu söz konusu yasal düzenlemeleri ve özgürlükleri tam olarak kabullenmemektedir. Bu paradoks Müslümanların kamusal alanda görünür olduğu çeşitli durumlarla örnekendirilebilir ancak özellikle temel dinî haklar arasında sayılan üç olayda bariz olarak ortaya çıkmaktadır: Erkeklerin sünneti, temsil gücü olan camilerin inşası ve kadın öğretmenlerin başörtüsü takmaları (Foroutan & Canan 2016, s.165). Anayasa hukuku açısından da demokrasinin gereği olarak da meşru sayılan bu hakların kullanılmasında Müslüman bireylerin damgalanmamaları veya kötülenmemeleri beklenmektedir. Buna rağmen nüfusun önemli bir kesimi ters yönde bir eğilim sergilemektedir.

Aşağıda Berlin Ampirik Entegrasyon ve Göç Araştırması Enstitüsü (BIM) araştırmacıları tarafından 2016'da yayımlanan *Kuzey Ren Vestfalya Halkının Almanya'daki Müslümanlara Yönelik Tutumları* (NRW postmigrantisch) başlıklı araştırmadan sünnet, cami inşası ve öğretmenlerin başörtüsü takmalarına dair veriler sunulmaktadır. Veriler 16 yaş ve üzeri 8.270 Almanca konuşan katılımcıyla yapılan telefon anketi ile elde edilmiştir (Canan vd., 2016, s. 8).

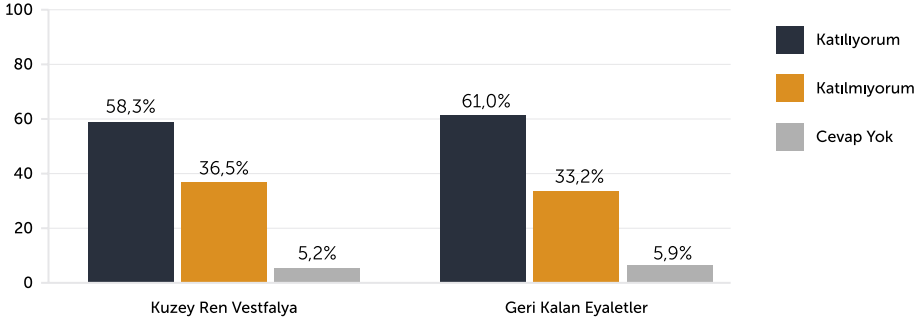
Sünnet

Müslüman erkeklerin çocuk yaşta sünnet edilmesi, İslamiyet'in köklü gelenek ve sembollerinden biri sayılmaktadır (Bozkurt, 2010). Erkek çocukların sünnet edilmesi Almanya'da yasal düzenleme olmaksızın uzun yıllarca tolere edilmiş, ancak 2012 senesinde Köln Bölge Mahkemesi tarafından "bedene zarar verme" olarak nitelenmiştir. Yahudileri de ilgilendiren bu karar kamuoyunda yaygın tartışmalara sebep olmuş, Yahudi ve Müslüman ebeveynlerin çocuklarının temel haklarını göz ardı ettikleri ve çocuklarının refahının onlar için geleneklerinden daha az önemli olduğu defalarca iddia edilmiştir. Yoğun tartışmalar sonucunda Federal Meclis, ebeveynlerin çocuklarını tıbbi bir neden gerekmeden sünnet ettirmelerine izin veren bir yasa çıkarmıştır (Spiegel-Online 2012; Alman Federal Meclisi, 2012; BGBl. I, 2012, 2749).

Sünnete ilişkin tartışmalar göç sonrası bir toplumda dini azınlıkların kültürel özerkliklerini koruyabilmesi bağlamında önemli ipuçları sunmaktadır. Müslüman ve Yahudilerin sünnet konusunda kendi kaderini tayin hakkını güvence altına alan yasal düzenlemeye rağmen, bu hakkın Alman toplumunda kabulü nispeten düşüktür. Çoğunluk toplumu, değer ve normların çatıştığı bir ortamda din özgürlüğü aleyhine bir tutumu tercih ediyor görünmektedir. Dışlayıcı söylemler toplumu mevzuattan daha fazla etkilemektedir. *NRW postmigrantisch* araştırmasında katılımcıların yüzde 58,3'ü dini nedenlerle erkek çocukların sünnetinin yasaklanması gerektiğini belirtmektedir. Bu oran Almanya genelinde %61'e çıkmaktadır. Aşağıdaki Grafik 3'te 'Çocukların dini gerekçelerle sünnet edilmesi yasaklanmalıdır' ifadesine Kuzey Ren Vestfalya'da ve Almanya genelinden verilen yanıtların karşılaştırılması

yer almaktadır (Canan & vd., 2016, s. 67).

Grafik 3. Çoğunluk Toplumunun Sünnete Yaklaşımı (ağırlıklı yüzdelik oranlar)

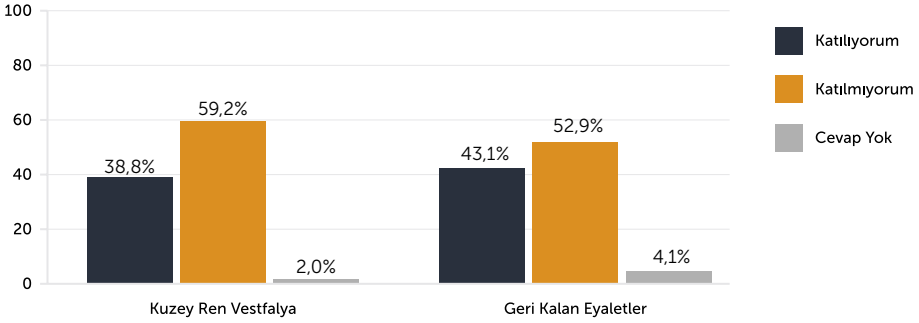
Cami İnşaatı

Yahudiler ve Müslümanları ilgilendiren sünnet sorunundan başka yalnız Müslümanların karşılaştıkları bir sorun olarak cami inşası sorunu birçok Almanya şehrinde kimi zaman yerel boyutları aşan ölçüde tartışmalara sebep olmaktadır. Almanya'da yeni Müslüman varlığının başlangıcı olan 60'lı yıllardan itibaren Müslümanların ibadethane ihtiyaçları açık olmasına rağmen genelde arka avlularda, sanayi sitelerinde ya da şehir dışında yer alan daha önce apartman veya iş yeri olarak kullanılan binalardan dönüştürülmüş camiler çok fazla dikkat çekmemiştir. Zamanla Müslümanların toplumun kalıcı bir parçası olma talepleri doğrultusunda inşa edilen temsil gücü yüksek camilerin inşası çeşitli tartışmalara konu olmuştur. Diğer taraftan ülkede temsil gücüne sahip camilerin inşasının artması Müslümanların Almanya'yı yeni yurtları olarak gördüklerinin işareti olarak değerlendirilmektedir (Rommelspacher, 2009). 2020 verilerine göre ülkede bulunan yaklaşık 2800 caminin yalnızca onda biri minare veya kubbe gibi açıkça tanınabilir özelliklere sahiptir. Hatta doğu Almanya eyaletlerinde hala temsil gücüne sahip kentsel cami bulunmamaktadır (Statista, 2021).

Köln Ehrenfeld, Duisburg-Marxloh, Berlin-Heinersdorf ve Leipzig-Gohlis gibi şehir ve mahallelerde inşa edilen temsil gücüne sahip, prestijli camiler, çeşitli toplumsal çatışmalara aracı kılınmıştır. İsviçre'de 2009 yılında yapılan minare yasağı ile sonuçlanan referandum ile Almanya'daki söz konusu tartışmalar daha da alevlenmiştir (Vatter, 2011). Batı Avrupa şehirlerinde temsili güce sahip cami inşaatı projeleri, yerleşik gayrimüslim çoğunluğun Müslümanlara kentsel alan açmaları açısından büyük sembolik anlamlar taşımaktadır. Ancak bu süreç yoğun tartışmalar ve müzakereler içermektedir. NRW *postmigrantisch* araştırmasında katılımcıların %38,8'i kamuya açık cami inşaatının sınırlandırılması gerektiğini düşünmektedir. Bu oran Almanya genelinde %43,1'e yükselmektedir. Grafik 4'te 'Kamusal görünür camilerin inşası Almanya'da sınırlandırılmalıdır.' ifadesine Kuzey Ren Vestfalya'da ve Almanya genelinden

verilen yanıtların karşılaştırılması yer almaktadır (Canan vd., 2016, s. 71).

Grafik 4. Çoğunluk Toplumunun Cami İnşasına Yaklaşımı (ağırlıklı yüzdelik oranlar)

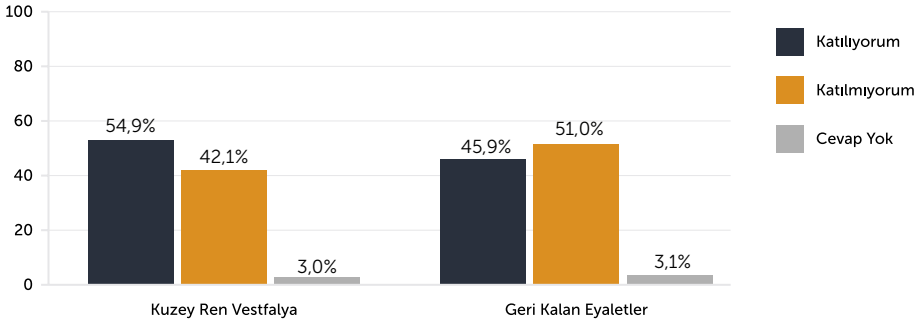
Almanya'da temsil gücüne sahip camilerin inşası kamusal alanda İslam'ın diğer dinlerle eşit sembolik bir statü kazanmasını ifade etmektedir. Zira Hıristiyanlık ve Yahudilik gibi diğer dinlerin görünür binalarının varlığı Almanya'da doğal olarak kabul edilmekte, kamuoyunda tartışma konusu edilmemektedir. Görünür, *gösterişli* camiler, Müslümanların ve İslam'ın diğer dinler ve müntesipleri kadar Almanya'nın ve şehirlerin manzarasının bir parçası olduğunun kabulü olarak yorumlanmaktadır. Ancak bu süreç yoğun tartışma ve müzakereler içerir görünmektedir. Zira çoğunluk toplumunun %40'tan fazlası Müslümanlara bu derecede bir mekânsalalan açmaya istekli görünmemektedir. Zira mekânsal mevcudiyet, kamusal alanda sembolik hakimiyetlerine meydan okunduğunu hissedenlerle rekabete yol açma potansiyeli taşımaktadır (Spielhaus & Färber, 2006). Kısacası bir yanda Müslüman azınlıkların dini çoğulculuk doğrultusunda demokratik temel din özgürlüğü hakkını talep etmeleri, diğer yanda çoğunluk toplumunun önemli bir kesiminin toplumsal alan iktidarlarını müzakereye açmak istememeleri gerilimler doğurmaktadır.

Kamu Hizmetinde Başörtüsü

Erkek çocukların sünnet ettirilmesi dindarların özel hayatları, temsil gücüne sahip camilerin inşası kamusal varlıkları ile ilişkiliyken başörtüsü örten Müslüman öğretmenlerin karşılaştıkları sorun din-devlet ilişkisi açısından sorun kaynağı olarak değerlendirilmektedir. Kamu okullarında çalışan personelin din ve dünya görüşü açısından tarafsız görünmesi ilkesi Müslüman öğretmenlerin dini emir olarak başörtüsü örtmelerini, dolayısıyla din özgürlüğü haklarını engellemektedir. Bu alanda çıkan ihtilaflar; Federal Anayasa Mahkemesi'ne taşınmış ve Mahkeme'nin vücudun örtülmesiyle ilgili dini düzenlemelere bağlılık söz konusu olduğunda, öğretmenlerin bile temel din özgürlüğü hakkına başvurabileceği şeklinde bir kararıyla 2015'te yeni bir evreye taşınmıştır (BVerfG, 2015). Böylelikle Müslüman bir öğretmenin başörtüsü kullanması anayasal din özgürlüğü kapsamında değerlendirilmiştir. Almanya'da Müslüman

yaşamına dair araştırmalar Müslümanların %90'dan fazlasının başörtüsünü dini bir vecibe olarak kabul ettiklerini göstermektedir (Haug, Müssig ve Stichs 2009, s. 186). Ancak bu karar ve olguya rağmen NRW *postmigrantisch* araştırmasında katılımcıların %42,1'i kadın öğretmenlerin başörtüsü kullanmaması gerektiğini düşünmektedir. Bu oran Almanya genelinde %51'e kadar yükselmektedir. Grafik 5'te 'Dini sembollere okul sınıflarında izin verilmelidir.' ifadesine Kuzey Ren Vestfalya'da ve Almanya genelinden verilen yanıtların karşılaştırılması yer almaktadır (Canan vd., 2016, s. 80).

Grafik 5. Çoğunluk Toplumunun Başörtülü Öğretmene Bakışı (ağırlıklı yüzdeler oranlar)

Almanya'da kadın öğretmenlerin başörtüsü takmasına yönelik tartışmalar sürmektedir. Son olarak Erfurt'ta bulunan Federal İş Mahkemesinde görülen bir temyiz davasında başörtüsü taktığı gerekçesiyle çalışmasına izin verilmeyen öğretmenin dinî inancı nedeniyle ayrımcılığa uğradığına karar verilmiştir (BAG, 2020). Bu kararla Berlin eyaletinde 2005'te yürürlüğe giren Tarafsızlık Yasası'nda (Neutralitätsgesetz) yer alan genel başörtüsü yasağının anayasaya aykırı olduğu bir kez daha tescillenmektedir (Perspektif, 2020). Aslında sorun yine çok dinli bir toplumda tarafsızlık gerekçesiyle din özgürlüğünün sınırlandırılmaya çalışılması olarak belirmektedir.

Özgürlükçü, demokratik Almanya'da anayasa hukuku ve Federal Anayasa Mahkemesi toplum tarafından çok büyük oranda benimsenmektedir. Bu hukuk düzeni yaptığı içtihatlarla ve aldığı kararlarla erkek çocukların dini gerekçelerle sünnet edilmesini, ibadethanelerin şehirlerin silüetlerinde görünürlük kazanmasını ve Müslüman kadın öğretmenlerin başörtüleriyle sınıflarda mesleklerini icra etmelerini meşru görmektedir. Ancak bu hukuki düzenlemelere rağmen yukarıda grafiklerle gösterildiği gibi çoğunluk toplumunun önemli oranlara ulaşan kesimleri bu hak ve özgürlüklerin kullanılmasına olumlu yaklaşmamakta, bunların kısıtlanmasını isteyebilmektedir. Almanya'ya aidiyet geliştiren Müslümanlar ötekileştirilmekte, anayasal hak ve özgürlüklere rağmen paradoksal bir tutumla hak ve özgürlüklerinin kısıtlanmasını talep edilebilmektedir.

Sonuç

İş gücü göçüyle başlayan Almanyalı Türklerin tarihinde misafirlikten kalıcılığa evrilen süreçte entegrasyon söylem ve politikalarının yetersiz kaldığı pek çok kez açığa çıkmış bulunmaktadır. Tüm söylem ve politikalara rağmen kültürel çatışmalar, şehirlerin belli bölgelerinin ihmal edilmesi gibi toplumsal ayrışma belirtileri gözlemlenebilmektedir. Entegrasyon politikaları, vatandaşlık yasası düzenlemeleri gibi hususlar göçmenlerin çoğunluk toplumunun bir parçası olmaya gayretlerini kolaylaştırmamakta, belli engeller çıkarmaktadır.

Altmış yıllık göç tarihinin gelinen aşamasında entegrasyon teorisi ve söyleminin Türkiye kökenlilerin sorunlarını çözmekten uzak olduğu anlaşılmaktadır. Bilişsel, iletişimsel, kimlikel ve ekonomik boyutuyla entegrasyon yaklaşımına göre yapılan saha araştırmalarında Türkiye kökenlilerin çoğunluk toplumu ile önceki dönemlere göre daha fazla bütünleştiği tespiti; genel olarak göç kökenlilerin özelde Müslümanların yaşadıkları ayrımcılık, ötekileştirme, Müslüman karşıtı ırkçılık ve toplumsal eşitsizliklerin sürdürülmesi gibi sorunları örtme işlevi görebilmektedir.

Almanyadaki Türkiye kökenlilerin dini ve kültürel kimlikleriyle var oluş açısından yaşadıkları sorunlara farklı teorik perspektifle yaklaşmak gerekmektedir. Mesela bu çalışmada kısaca özetlenen Sutterlüty'nin normatif paradoks modeli etnik gruplar arası ilişkilerde ortaya çıkan kimi çelişiklere ışık tutmaktadır. Bu yaklaşımın tespitine göre çoğunluk toplumu, ilkesel olarak azınlık etnik grupların toplumun merkezi faaliyet alanlarına erişim için eşit fırsatlara sahip olması gerektiğini düşünmesine rağmen onların sosyal yukarı doğru hareketliliğine olumsuz yaklaşmaktadır.

NRW postmigrantisch araştırması liberal demokratik bir toplum olarak nitelenen Almanyada Müslümanların yasal dini özgürlüklerini yaşamalarına toplumun önemli bir kesimin saygı ile yaklaşmadığını göstermektedir. Ülkede son yıllarda Müslüman bireylere, camilere yönelik şiddet olayları ve İslam karşıtı söylemler artmış bulunmaktadır. Bu gelişmeler çokkültürlü, çok dinli, *göç sonrası* toplumda barış içinde birlikte yaşam için yapılması gerekenlerin entegrasyon söylem ve politikalarının çok ötesinde olduğunu göstermektedir. Hem dinlerini yaşamak isteyen hem de içinde yaşadıkları topluma aidiyet geliştiren Almanyalı Türkler toplumun önemli bir kesiminden *tanınma* görememektedir. Belli bir seviyede demokratik bilince rağmen Müslüman azınlığın anayasal din özgürlüklerine saygı gösterilmemesi, sonu Müslüman karşıtı ırkçılığa varan paradokslar doğurmaktadır.

Extended Abstract

Today, there is a sixty-year-old community in Germany that immigrated from Turkey. This community, attempting to make its presence known in the transnational arena, experiences various dilemmas that are often centered around the concepts of integra-

tion and identity. The aim of this study is to identify and examine the dilemmas experienced by Turkish-origin people living in Germany and their feeling of belonging and being marginalized. Questions arise from both the policies through which a “country of immigrants” is produced and the constitutional principles of a democratic state where there is the unwillingness to acknowledge the of rights of minorities, the continuation of stereotypes in the political world and media, and an increase in anti-Muslim racist acts of violence. While the German constitution and legal legislation seem to protect the rights of minorities in general, a significant part of the German public has negative attitudes, especially towards the Muslim minority.

Integration policies implemented in the country do not satisfy both the immigrants and a significant part of the majority society. This study concludes that the dilemmas, including processes and phenomena such as assimilation/integration, promoting participation, hyphenated identities experienced in the history of Turkish-origin Muslims in Germany continue. A significant part of the majority society has an attitude that excludes Muslims and this situation has the potential to threaten general democratic principles.

The issues of German Turks, who struggle to exist as a minority in the majority society, have been studied for a long time through the lens of integration theory. The controversial and variable concept of integration seems to approach the problems of living together unilaterally. Because, despite an increase in the integration and belonging of Muslim Turks in Germany as the country they live in, the approaches of the majority society towards Muslims have not developed in the same direction over the course of time.

This study, after pointing out some cornerstones in the history of labor migration, examines the controversial and variable content of integration theory from relevant literature. Then, Axel Honneth’s (2002) recognition theory and Honneth and Ferdinand Sutterlüty’s (2011) normative paradox model are summarized in terms of shedding light on the current existence of Muslims in Germany. After establishing the theoretical framework of the study in this way, the theory is supported with data from the Center for Studies on Turkey and Integration Research’s (ZfTI) research on immigrants of Turkish origin in the state of North Rhine-Westphalia (Sauer, 2020) and the Berlin Empirical Integration and Migration Research Institute’s “NRW postmigrantisch-North Rhine-Westphalia Population of Muslims in Germany” (Canan et al., 2016). This research aims to identify the dilemmas between the feelings of belonging and being marginalized experienced by Turkish origin people living in Germany and is structured with a qualitative approach using descriptive analysis.

While evaluating the integration problems of today, it is important to take a look at certain turning points over the past sixty years, because Germany did not beco-

me a country of immigrants overnight. The government decided to impose a hiring ban (*Anwerbestopp*) due to reasons such as the fact that guest workers did not return to their homeland and decided to stay in Germany even bringing their families with them, the oil crisis in the autumn of 1973, and the unions' growing criticism of the recruitment of guest workers. Of the 14 million guest workers who came to Germany before the hiring ban period, only a few million left the country after this period. This shows that Germany started to evolve into an immigrant society beginning with the first periods of labor migration. However, the prevailing political approaches and popular attitudes in the country show that this factual situation was not accepted for a long time and that there are still difficulties surrounding this subject.

Although the aforementioned research from the Center for Turkish Studies and Integration Foundation shows that the number of Turks who consider Germany their home has increased over the last 20 years and that the social relationships between Germans and Turkish origin people living in Germany have improved, the problems of both the immigrant community and the majority society have not been resolved with integration theory. Increasing anti-Muslim racist actions in society, the discourse of far-right groups, and some politicians and some media content encouraging such actions are proof that the problems of multicultural coexistence cannot be analyzed only in the context of integration.

Multidimensional theoretical approaches are needed to examine the problems of living together in societies with cultural diversity. Integration theory, as seen in the example of Turks in Germany, approaches problems from the perspective of the majority society and cannot reflect the multidimensionality of social change. It also objectifies those with migrant backgrounds. The normative paradox model offers new perspectives on the problems of living together in multicultural societies, because the problems in question have other dimensions that go beyond generalizing the theory of integration. In liberal, democratic Germany, constitutional law and the Federal Constitutional Court are widely embraced by society. This legal order, with its jurisprudence and decisions, considers the circumcision of boys for religious reasons, the visibility of places of worship in the silhouettes of cities, and Muslim female teachers wearing headscarves to practice their profession in classrooms as legitimate. However, despite these legal regulations, as shown in the charts in this article, significant segments of the majority society do not approach the use of these rights and freedoms positively, and many want them to be restricted. Muslims who develop a sense of belonging in Germany are marginalized, and despite their constitutional rights and freedoms, restrictions on rights and freedoms are demanded, paradoxically.

Orcid

Ahmet Aslan <https://orcid.org/0000-0003-1657-9662>

Kaynakça

- AA (2020). "Almanya'daki Mölln faciasının 28. Yılı", Erişim: 16.06.2021. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/almanyadaki-molln-faciasinin-28-yili/2053331>
- Adıgüzel, Y. (2004). "Kimliğin Korunmasında ve Üretilmesinde Türk Derneklerinin Rolü, Almanya-Köln Örneği", Doktora Tezi, *Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış
- Adıgüzel, Y. (2016). *Göç Sosyolojisi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Akgün, H. (2012). "Alman Uyum Politikaları ve Göçmenler", *Alman Eğitim Sistemi, Entegrasyon Politikaları ve Göçmenler Sempozyumu 2012*, <http://www.diegaste.de/pdf/diegaste-sayi24.pdf> (12.02.2017)
- Alman Federal Meclisi (2012). "Rechtliche Regelung der Beschneidung minderjähriger Jungen: Antrag der Fraktionen der CDU/CSU, SPD und FDP" Erişim: 01.07.2021.
- Aslan, A. (2018). "Çokkültürlülük ve Entegrasyon Tartışmaları Bağlamında Üçüncü Kuşağın Kimlik Algısı ve Din: Köln Örneği", Doktora Tezi, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Samsun.
- Aslan, A. (2019). "Göçmen Kökenlilik ve Göçmeyen Göçmenler", *Perspektif*, 286: 17-21.
- Aslan, A. (2020). "Türkiye Kökenli Almanyalı Müslümanların Sosyal Katılımı: Perspektif Dergisi Örneği". *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 3 (4), 216-239.
- Bade, K. J.; Oltmer, J. (2003). "Zwischen Aus-und Einwanderungsland: Deutschland und die Migration seit der Mitte des 17. Jahrhunderts." *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft* 28 (2-4): 799-842.
- BAG, (2020). "Entscheidung zum Kopftuchverbot nach dem Berliner Neutralitätsgesetz" <https://juris.bundesarbeitsgericht.de/cgi-bin/rechtsprechung/document.py?Gericht=bag&Art=pm&Datum=2021&nr=24849&linked=urt>, Erişim: 23.08.2020.
- Bamf, (2019). "Bevölkerung mit Migrationshintergrund in Deutschland", <https://www.bamf.de/DE/Themen/Forschung/Veroeffentlichungen/Migrationsbericht2019/PersonenMigrationshintergrund/personenmigrationshintergrund-node.html>, Erişim: 23.08.2020.
- Berlinghoff, M. (2018). "Geschichte der Migration in Deutschland", Erişim: 16.06.2021. <https://www.bpb.de/gesellschaft/migration/dossier-migration/252241/deutsche-migrationsgeschichte>
- Bertelsmann Stiftung (2009). "Zuwanderer in Deutschland. Ergebnisse einer repräsentativen Befragung von Menschen mit Migrationshintergrund." *Durchgeführt durch das Institut für Demoskopie Allensbachim Auftrag der Bertelsmann Stiftung*. Gütersloh.
- Bozkurt, N. (2010). "Sünnet", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sunnet-hitan#2-islamda> (01.07.2021). Erişim: 16.06.2021.
- BGBI, (1999). Bundesgesetzblatt Teil I, 1999 Nr. 38 vom 23.07.1999. "Gesetz zur Reform des Staatsangehörigkeitsrechts"
- BGBI, (2012). Gesetz über den Umfang der Personensorge bei einer Beschneidung des männlichen Kindes vom 20.12.2012 (BGBI. I S. 2749), in Kraft getreten am 28.12.2012.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2008). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (2. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.

- BVerfG (2015). Beschluss des Ersten Senats vom 27. Januar 2015, 1 BvR 471/10 -, Rn. 1-31. https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2015/01/rs20150127_1bvr047110.html, Erişim: 23.08.2021.
- Canan, C., Foroutan, N., Simon, M., Beigang, S., Hänig, A., Kalkum, D., ve Sollorz, R. (2016). "Nordrhein-Westfalen postmigrantisch Einstellungen der Bevölkerung Nordrhein-Westfalens zu Musliminnen und Muslimen in Deutschland", *Berliner Institut für empirische Integrations- und Migrationsforschung (BIM)*.
- Castles, S. & Miller M. J. (2008). *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*, Bülent Uęur Bal, İbrahim Akbulut (çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Esser, H. (2001). "Integration und ethnische Schichtung". *Arbeitspapier Mannheimer Zentrum für Europäische Sozialforschung Nr. 40*. Mannheim.
- EUMC (2006). "Avrupa İrkçılık ve Yabancı Düşmanlığı İzleme Merkezi: Avrupa Birliği'ndeki Müslümanlar: Ayrımcılık ve İslamofobi", Rapor, Viyana.
- Fanon, F. (1952). *Black Skin, White Masks*, New York: Grove Press, 1967.
- Foroutan, N. (2010). Sarrazins Thesen auf dem Prüfstand, Erişim: 22.06.2021.
- Foroutan, N. (2013). "Hybride Identitäten. Normalisierung, Konfliktfaktor und Ressource in postmigrantischen Gesellschaften". In: Brinkmann, Heinz Ulrich/Uslucan, Hacı-Halil (Hrsg.): *Dabeisein und Dazugehören. Integration in Deutschland*. Wiesbaden, s. 85 – 99.
- Foroutan, N.; Canan, C. (2016). "The Paradox of Equal Belonging of Muslims." In: *Islamophobia Studies Journal* (3 /2), s. 159-176.
- Frisch, Max (1967). "Überfremdung I", in: *Öffentlichkeit als Partner*, Berlin: Suhrkamp.
- Günay, Ü. (2012). *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Hans, S. (2010). *Assimilation oder Segregation?*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Haug, S., Müssig, S., & Stichs, A. (2009). *Muslimisches Leben in Deutschland: Im Auftrag der Deutschen İslam Konferenz* (Vol. 6, p. 448). DEU.
- Honneth, A. (1995). *The Struggle for Recognition: The Moral Grammar of Social Conflicts*. Cambridge: Polity Press.
- Honneth, A. (2002). "Grounding Recognition: A Rejoinder to Critical Questions." *Inquiry* 45 (4): 499–519.
- Honneth, A. & Sutterlüty, F. (2011). "Normative Paradoxien der Gegenwart – eine Forschungsperspektive." *WestEnd. Neue Zeitschrift für Sozialforschung* 8 (1): 67–85.
- Iser, M. (2019). "Recognition", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Edward N. Zalta (ed.), <https://plato.stanford.edu/archives/sum2019/entries/recognition/>. Erişim: 20.06.2021.
- Kaya, A. (2016). *İslâm, Göç ve Entegrasyon, Güvenlikleřtirme Çağı*. Nur Yasemin Ural (çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kaya, A. ve Kentel, F. (2005). *Euro-Türkler: Türkiye ile Avrupa Birliği Arasında Köprü müEngel mi?Almanya-Türkleri ve Fransa-Türkleri Üzerine Karşılaştırılmal Bir Çalışma*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Göç Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi.
- Martikainen T. (2010). "Din, Göçmenler ve Entegrasyon". Nebile Özmen (çev.), *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 38 (2010/1), s. 263-276.
- NIP, (2007). <https://www.bundesregierung.de/resource/blob/975226/441038/acdb01cb90b28205d452c83d2fde84a2/2007-08-30-nationaler-integrationsplan-data.pdf?download=1>, Erişim: 19.06.2021
- Perspektif (2018). İslam Toplumu Millî Görüş Aylık Haber-Yorum Dergisi. 267. Sayı, <https://perspektif.eu/sayilar/>, Plural Publications, Köln. 23.09.2020

- Perspektif (2020). "Almanyada Tarihi Karar: Başörtülü Öğretmene Çalışma Yasası Hukuka Aykırı", <https://perspektif.eu/2020/08/28/almanyada-tarihi-karar-basortulu-ogretmene-calisma-yasagi-hukuka-aykiri/> Erişim: 02.07.2021.
- Riedel, S. (2007). "Zwischen "Euro-Islam" und Islamophobie Einheit in Vielfalt? Wider den Zwang Europas Muslime zu institutionalisieren" *Internationale Politik* 9, September 2007, s. 36- 45.
- Rommelspacher, B. (2009). "Konflikt als Chance: Der Moscheebau als Medium der Integration." In *Antimuslimischer Rassismus: Konflikte als Chance*, edited by Jürgen Micksch, 57–67. *Interkulturelle Beiträge* 25. Frankfurt am Main: Lembeck.
- RTL (2021). <https://www.rtl.de/cms/osnabrueck-erste-staatlich-finanzierte-imam-ausbildung-in-deutschland-4778057.html> Erişim: 17.06.2021.
- Sauer, M. (2020). "20 Jahre Mehrthemenbefragung Integration und Partizipation türkeistämmiger Zugewanderter in Nordrhein-Westfalen 1999 bis 2019; Eine Analyse in Kooperation mit dem Ministerium für Kinder, Familie, Flüchtlinge und Integration des Landes Nordrhein-Westfalen"; Stiftung *Zentrum für Türkeistudien und Integrationsforschung*, Essen, im November.
- Schily, O. (2002). "Assimilierung ist die beste Integration", *Süddeutsche Zeitung*, Haziran 2002'den alan <http://www.abendblatt.de/politik/deutschland/article106974942/Otto-SchilyAssimilierung-ist-die-beste-Integration.html>, Erişim: 16.06.2021.
- Schmid, T. (2008). "Assimilation – Warum nicht" <http://www.welt.de/debatte/kommentare/article6071359/AssimilationWarum-nicht.html>, 11 Şubat 2008, Erişim: 16.06.2021.
- Spiegel-Online (2012): "Umstrittene Rechtslage: Kanzlerin warnt vor Beschneidungsverbot". In: *Spiegel-Online*, 16.07.2012. Erişim: 16.06.2021.
- Spielhaus, R. & Färber, A. (2006). "Islamisches Gemeindeleben in Berlin.", Integrationsbeauftragter, Berlin.
- Statista, (2021). "Schätzung zur Anzahl der Moscheen in Deutschland im Jahr 2020" <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/1223599/umfrage/geschaeetzte-anzahl-der-moscheen-in-deutschland/#professional>, Erişim: 01.07.2021.
- Storz, H. & Wilmes, B. (2007). "Die Reform des Staatsangehörigkeitsrechts und das neue Einbürgerungsrecht", Erişim: 16.06.2021. <https://www.bpb.de/gesellschaft/migration/dossier-migration-ALT/56483/einbuengerung>,
- Taylor, C. (2018). "Tanınma Politikası", *Çokkültürcülük*, hazırlayan Amy Gutmann, çev. Yurdanur Salman, İstanbul: Y.K.Y.
- Tibi, Bassam (1998). *Europa ohne Identität? Die Krise der multikulturellen Gesellschaft, Neuauflage mit dem Untertitel: Leitkultur oder Wertebeliebigkeit*, München 2002.
- Tibi, B. (2004). "Avrupadaki Müslümanlar Göçmenler: Avro-islam ile Gettolaşma Arasında". İçinde N. AlSayyad & M. Castells (Ed.), & Z. Savan (Çev.), *Müslüman Avrupa ya da Avro-İslam: Küreselleşme Çağında Siyaset, Kültür ve Vatandaşlık*. Everest Yayınları.
- Toksöz, G. (2006). *Uluslararası Emek Göçü*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Vatter, A. (2011). "Vom Schächt-zum Minarettverbot. Religiöse Minderheiten in der direkten Demokratie". Zürich: *Neue Zürcher Zeitung*.
- ZfTI, (2019). Mehrthemenbefragung türkeistämmiger Zugewanderter in Nordrhein-Westfalen 2019, Erişim: 24.06.2021.